

Austrian History Yearbook vol. XXXVII, Center for Austrian Studies, University of Minnesota, 2001., xii+327. str.

Među brojnim zanimljivim historijskim časopisima i godišnjacima na stranim jezicima, koje prima Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagreb, posebno nam je zanimljiv *Austrian History Yearbook* za 2001. godinu. Taj časopis privlači pozornost barem iz dvaju razloga. Ponajprije, obrađuje austrijsku povijest, osobito razdoblje Habsburške Monarhije, u kojoj su i hrvatske zemlje živjele nekoliko stoljeća. Drugo, časopis izlazi u SAD-u na engleskom jeziku, što je samo po sebi vrijedno pozornost jer je Austrija zemlja njemačkog govornog područja i prostorno daleko od Amerike.

Časopis *Austrijski historijski godišnjak* izlazi već 37 godina u Americi. Godišnjak je 1965. utemeljio Amerikanac R. John Rath, koji mu je bio prvi i dugogodišnji urednik (1965.-85.). Upravo je godišnjak za 2001. trebao biti posvećen svom utemeljitelju J. Rathu u povodu njegova 90. rođendana. Ali je Rath "preduhitrio" uredništvo jer je, upravo kad je časopis krenuo u tisak, preminuo. Ta je činjenica dijelom promijenila i koncept godišnjaka 2001. jer sad je posvećen Rathu, ne u povodu njegova rođendana, nego u povodu njegove smrti. Rath je oko sebe okupio vrhunske stručnjake za habsburšku povijest, među kojima, osim Amerikanaca, ima i dosta Austrijanaca, Nijemaca, Mađara pa i Slavena (Čeha, Slovaka, Poljaka, Hrvata, Srba i dr.). Jezik na kojem časopis izlazi je engleski, makar se načelno prihvaćaju i radovi na njemačkom jeziku. Danas je u uredništvu časopisa od Hrvata prof. dr. Drago Roksandić iz Zagreba. Drugo što je zanimljivo za ovo izdanje jest da je od 2001. Centar za austrijske studije ušao u partnerstvo s Berghahn Books iz New Yorka, vodećim američkim izdavačem za njemačke i srednjoeuropske studije. To će svakako još više poboljšati, i inače, kvalitetni rad Centra.

Prvi radovi u *Godišnjaku* 2001. posvećeni su, kako je već rečeno, Johnu Rathu. Najprije o njemu piše William E. Wright (bivši urednik *Godišnjaka* i utemeljitelj Centra za austrijske studije) u tekstu pod naslovom: "R. John Rath: Pokretačka snaga Austrijskih studija" (R. John Rath, Motive Force in Austrian Studies, str. 1-8). Budući da taj rad donosi i vrijedne osnovne podatke o samom *Godišnjaku*, navodim barem ponešto od toga. Wright tako napominje da je *Godišnjak* nastao na "ruševinama" dokinutoga *Časopisa za srednjoeuropska pitanja* (Journal of Central European Affairs), koji je još u vrijeme Drugoga svjetskog rata počeo izdavati S. Harrison Thomas. Ugašen je oko 1963. Rath je u međuvremenu bio pokrenuo *Austrijske historijske novosti* (Austrian History Newsletter), od 1960., ali je nestankom *Journala* narasla potreba za proširenjem *Newslettera*. Tako je prvi broj *Yearbooka* izašao 1965. Od tada do danas izlazi neprekidno, uvijek sve bolji, s novim i originalnim priložima i novim rješenjima. Na Rathovu odluku o pokretanju najprije *Newslettera*, a potom *Yearbooka*, utjecali su umnogome i njegovi austrijski kolege koji su dolazili u Ameriku, pogotovo Hugo Hantsch i Fritz Fellner. Rath je s *Newsletterom* započeo na University of Texas u Austinu, gdje je bio profesor, a potom se premjestio u Houston, gdje je izdavao *Godišnjak* od 1965. do 1980., kad odlazi u mirovinu. Ipak, ni u mirovini nije mirovao. Iste godine su ga, naime, utemeljitelji Centra za austrijske studije (utemeljenog 1977.) s University of Minnesota zamolili da bi prešao k njima te tu nastavio s izdavanjem *Godišnjaka*. On je to i prihvatio i

nastavio s uređivanjem godišnjaka kroz sljedećih 5 godina, kada je (1985.) po drugi put umirovljen. Od tada su uredništvo preuzeli mlađi stručnjaci iz Centra za austrijske studije. Važno je ovdje svakako napomenuti glavne ciljeve koje je sebi i svom godišnjaku zadao Rath. Ponajprije mu je želja bila da tiskajući *Godišnjak* informira sjevernoamerikance o radu na austrijskoj povijesti i da oblikuje kvalitetan časopis za tiskanje kvalitetnih radova. Drugo, da bi pomoću *Godišnjaka* što bolje povezoao Amerikance i Europljane, osobito one u Austriji, koji se bave istom tematikom, to jest austrijskom poviješću. Treća je svrha bila političko-znanstvene naravi, naime angažiranje povjesničara s one strane "željezne zavjese", iz istočnoga sovjetskog bloka i suradnja na zajedničkim projektima. U svemu tome Rath je imao velikih uspjeha, ali je nezaboravnom ostala pogotovo Konferencija o nacionalnostima u srednjoj Europi, koju je skupa s Charlesom Jelavichem organizirao na Indiana University g. 1966. Na toj su konferenciji, naime, po prvi put nakon završetka rata, sudjelovali i povjesničari iz istočnih komunističkih zemalja! Ratha je počastio i američki predsjednik Lyndon Johnson pozvavši ga na radni ručak koji je priredio za svoga gosta austrijskog kancelara dr. Josefa Klausea g. 1968. Tada im je Rath predstavio i darovao dotad izište brojeve *Godišnjaka*. Austrijanci su pak Rathu za njegov rad na austrijskoj povijesti dodijelili "Počasni križ za znanost i umjestnost, prve klase", još 1963. (za *Newsletter*), a poslije ga izabrali i za dopisnog člana austrijske Akademije znanosti.

U članku pod naslovom "R. John Rath: povjesničar" (R. John Rath: Historian, 9.-23.) A. Grab, P. M. Judson i J. Miller predstavljaju Ratha kao marljiva istraživača europskih arhiva, autora triju knjiga i 30 članaka s područja austrijske, uglavnom habsburške, povijesti. Tri autora obrađuju tri Rathova područja interesa: Napoleonske ratove s ujedinjenjem Italije, revoluciju 1848. te vrijeme kancelara Dollfußa.

R. Nemes u članku "Udruženja i civilno društvo u Ugarskoj u razdoblju reformi" (Associations and Civil Society in Reform-Era Hungary, 25.-45.) piše o utjecaju najvećih i najaktivnijih udruženja na politički i kulturni život u Ugarskoj u 1840-im godinama, dakle neposredno pred revoluciju 1848. Takva su udruženja, makar načelno apolitična (uglavnom su to bile čitaonice i razni ekonomski i socijalni klubovi) imala veliku političku važnost, ponajprije jer su po demokratskom ozračju i metodama, koje su u njima vladale, bili snažna protuteža tada apsolutističkom državnom režimu u Austro-Ugarskoj, koji je bio utjelovljen u osobi kancelara Metternicha. Preteče takvih udruženja bile su masonske lože, ekonomska udruženja i čitaonice iz kasnoga 18. stoljeća, kojima su primarni ciljevi bili prosvjećivanje, književni i kulturni život te općenito rad na "općem dobru" zajednice. Takva su udruženja bila podozrivo gledana od strane državnih vlasti, a ponekad optuživana i za pripremanje revolucije. Rad svih tih "preteča" naprasno je prekinut nakon što je g. 1794. dokinuto tajno udruženje franjevca Ignaca Martinovicsa, a njegovi članovi zbog "pripremanja revolucije" osuđeni na smrt, dugogodišnje robije ili izgnanstvo. Nakon toga slijede desetljeća šutnje, da bi društveni život opet procvjetao osnivanjem klubova (casina) diljem zemlje. Vođa tog pokreta bio je grof István Széchenyi. Počevši od 1827. do 1848. u Ugarskoj je već bilo oko 500 klubova s oko 10000 članova. I dalje je ugarska vlada s podozrenjem gledala na ta udruženja, dok je Beč imao dvostruki pristup: s jedne strane, udruženja zbog njihova liberalizma nije volio, a s druge, shvaćao je da ekonomski napredak može u dobroj mjeri biti poboljšan ra-

dom takvih udruženja, pa ih je pomagao. Takvih je udruženja naravno bilo i u Austriji, Njemačkoj kao i drugdje po Europi. U Hrvatskoj je bilo oko 20 udruženja. Na području monarhije dijelila su se po jezičnoj osnovi, a bila su svakako i žarišta tada narastajućeg nacionalnog naboja. Nije nikakvo (udo da je budući vođa mađarske revolucije Lajoss Kossuth bio član Industrijskog udruženja u Pešti (koje Nemes u ovom članku opisuje kao uzorak). U svakom slučaju, udruženja o kojima govori članak imala su ulogu "glasnogovornika", to jest djelovala su kao glas još neartikuliranog javnog mnijenja. Tako su snažno utjecala na oblikovanje javnog života, a osobita im je zasluga bilo njegovanje kulturnog života zajednice.

Slijedi članak Catherine Albrecht "Retorika ekonomskog nacionalizma u češkom bojkotu za kasne Habsburške Monarhije" (The Rethoric of Economic Nationalism in the Bohemian Boycott Campaigns of the Late Habsburg Monarchy, 47.-67.), u kojem autorica obrađuje desetljeća pred Prvi svjetski rat, kada su jako porasle nacionalne tenzije. Između Čeha i Germana u Češkoj dolazi do tolikih neslaganja i suprotstavljanja da se prestaju ne samo javno, nego čak i privatno družiti. Poziva se na bojkot austrijske robe i poziva Čehe da "kupuju samo kod Čeha"! Vlasti su pokušale uredovati i raznim zabranama i cenzurama spriječiti takav razvoj događaja, ali ipak su nacionalne težnje u Čeha bile tako jake da se Češka 1918. odcijepila od Austro-Ugarske Monarhije, u sklopu koje je živjela stoljećima.

Vrlo zanimljivu i pomalo neobičnu temu obrađuje Ulrike Harmat. Ona u članku "Rastava i drugi brak u Austro-Ugarskoj: drugi brak Franza Conrada von Hötzendorfa" (Divorce and Remarriage in Austrian-Hungary: The Second Marriage of Franz Conrad von Hötzendorf, 69.-103.) govori o bračnom pravu u Austriji u vrijeme Prvoga svjetskog rata. Za primjer je uzela slučaj von Hötzendorfa, zapovjednika stožera carske vojske u vrijeme rata. Njegova izabranica Virginia Gina Agujari bila je u katoličkom braku još od 1896. i nije se stoga mogla vjenčati drugi put. U Austriji, naime, sve do 1938. nije bilo civilnog vjenčanja, nego je za katolike vrijedilo samo crkveno vjenčanje (zanimljivo je da je u Mađarskoj još 1894. bilo uvedeno i civilno vjenčanje). Von Hötzendorf je bio profesionalni vojnik, a zapovjednikom stožera postao je još 1906. Bio je zagovornik rata i stalno je nukao cara da objavi rat Srbiji ili Italiji. Kako se car nije osjećao dovoljno snažnim za otpočinjanje rata, bio je prisiljen razriješiti von Hötzendorfa. No, nakon izbijanja rata 1914. svi su došli na svoje, pa je von Hötzendorf opet imenovan na prijašnji položaj. Upravo u to vrijeme želio je ozakoniti i svoju ljubavnu vezu s Ginom. Strašno je bio ljutit na Crkvu tvrdeći da je vjera "privatna stvar" pojedinca i da nitko njemu ne može određivati kad i kako će se ženiti, te izjavljujući čak da je vjera (vrsta droge, usporediva s morfi-jem) - čime se, vjerojatno i ne znajući to, idejno veoma približno poznatoj Marxovoj tvrdnji. Car nije dopustio novo vjenčanje, ali su ga podržali neki ministri i generali, želeći što prije riješiti privatne probleme čovjeka koji je tada trebao bdjeti nad milijunima vojničkih i civilnih života. Ministar pravosuđa predlagao je da Gina najprije uzme mađarsko državljanstvo pa bi se onda mogli civilno vjenčati. Kako car nije bio oduševljen ni takvim prijedlogom (jer se opet ne bi mogao sklopiti crkveni brak, a on se smatrao i čuvarom i zaštitnikom Katoličke crkve), Gina je prešla na protestantizam i potom se 19. listopada 1915. godine vjenčala s von Hötzendorфом.

Peter Haslinger u članku "Stvaranje regionalnog identiteta: Gradišće 1921.-38." (Building a Regional Identity: The Burgenland, 1921-1938, 105.-123.) govori o specifičnom položaju Gradišća (Burgenlanda), koje se nalazilo i u Austriji i u Madarskoj, između dvaju svjetskih ratova, te o propagiranju lokalpatriotske svijesti. Članak je zanimljiv barem utoliko što je o razvoju nacionalne svijesti kod različitih naroda napisana nepregledna literatura, dok se regionalnim identitetima stručnjaci bave samo sporadično i nedovoljno.

Slijedi članak, u međuvremenu preminulog, Johna Ratha, o kojem je gore više rečeno. Rath obrađuje možda najpresudniji moment iz života novije Austrije: raspuštanje parlamenta g. 1933. članak nosi naslov "Dollfußova vladavina: raspuštanje parlamenta" (The Dollfuß Ministry: The Demise of the Nationalrat, 125.-147.). Austrijski je parlament u vrijeme Hitlerova dolaska na vlast u Njemačkoj bio sastavljen od zastupnika triju stranaka: kršćanskih socijalista (kojima je pripadao i premijer Dollfuß), velikonjemačkih nacional-socijalista (koji su bili gorljivi Hitlerovi pristaše) i socijal-demokrata. Vlada je imala velikih problema u provođenju svoje politike jer su njihovi pristaše nerijetko u parlamentu bili preglašani od zastupnika drugih dviju stranaka. Makar su se, naime, demokrati plašili nacional-socijalističke politike, ipak su protiv vlade bili ako se radilo o ekonomskoj i socijalnoj politici. Parlamentarna kriza izbila je u povodu štrajka željezničkih radnika. Naime, zbog nesporazuma oko glasovanja vezanog za spomenuti štrajk te nakon što su sva tri predsjednika parlamenta dali ostavke, prekinut je rad parlamenta i nije bilo legalne mogućnosti da se nastavi. To je Dollfußovoj vladi svakako dobro došlo, pa je premijer proglasio da se parlament "sam isključio" (*selbst ausgeschaltet*) te da on sa svojom vladom preuzima i poslove iz ingerencije parlamenta. Upravo u to vrijeme je Hitler preuzeo vlast u Njemačkoj pa Dollfuß na traženje austrijskih nacional-socijalista da se raspišu prijevremeni izbori odgovara oštro, uvođenjem zabrane javnih okupljanja i prosvjeda te cenzurom tiska. Njegove je mjere potvrdio i predsjednik Austrije Miklas. Kada je Schraffner, treći predsjednik parlamenta, iz redova nacional-socijalista, koji je također bio dao ostavku, najavio ponovno sazivanje prekinute sjednice, vlada se tome oštro suprotstavila te je policija spriječila zasjedanje. Socijal-demokrati su odustali od najavljenoga općeg štrajka zbog dokidanja parlamentarnog života, jer su se bojali izbivanja građanskog rata, a i zbog toga što je Dollfuß izjavio njihovim predstavnicima da su represivne mjere uvedene protiv nacional-socijalista, a ne protiv socijal-demokrata. Rath živopisno slika situaciju iz ožujka 1933. pišući detaljno o sastancima vlade i parlamenta, o reakcijama stranaka, pokrajinskih parlamenata i sl. Iako je svjestan da je posezanje vlade za represivnim mjerama imalo za cilj očuvanje države i odupiranje Hitleru, ipak naglašava da je "proklamacija vlade bila ključna točka u austrijskom okretu od demokracije k autoritarizmu".

Zanimljiv je i članak Heidemarie Uhl o suvremenoj situaciji u Austriji vezanoj uz "sjećanje" na Drugi svjetski rat: "Transformacija austrijske memorije: politika historije i kultura spomenika u Drugoj republici" (Transformations of Austrian Memory: Politics of History and Monument Culture in the Second Republic, 149.-167.). Autorica govori o procesu austrijskog odnosa prema vlastitoj najnovijoj povijesti, točnije prema ulozi Austrije u vremenu nacističkih divljanja po Europi. Čini se kako su Austrijanci postali umnogome samokritičniji u odnosu na to razdoblje: od početnog optuživanja samo Nijemaca za zločine tijekom Drugoga svjetskog rata, danas se općenito, pogotovo u službenim krugovima,

govori i o austrijskoj krivnji za progone "nearijevaca". U tom kontekstu autorica promatra i spomenik žrtvama holokausta u Beču.

Središnji članak ovog sveska *Austrijskog historijskog godišnjaka* je opširni i vrsni rad Gunthera E. Rothenberga "Štit dinastije: razmatranja o habsburškoj vojsci 1649.-1918." (The Shield of the Dynasty: Reflections on the Habsburg Army, 1649-1918, 169.-206.). Zbog neprestanih ratova koje su vodili austrijski carevi (i carice) trajno se osjećala potreba ustrojavanja stalne, dobro uvježbane i dinastiji lojalne vojske. U Habsburškom carstvu prve su stalne postrojbe bili graničari (ponajviše u hrvatskim zemljama), počevši od 1520. godine, kojima je temeljna zadaća bilo čuvanje granice od turskih provala. Međutim, krajem 17. st. na te se postrojbe računalo i u slučaju mogućeg mađarskog ustanka protiv carske vlasti. Broj graničara stalno je rastao pa su u 18. st. činili gotovo 1/4 cjelokupne carske vojske. Godine 1649. car Ferdinand II. odlučio je stalno držati 9 pukovnija (regimenta) pješništva, 10 konjaništva te nekoliko postrojbi topništva, ukupno oko 25000 ljudi. Ta se godina tako drži stvarnim početkom stalne vojske u monarhiji. Ta je vojska imala dvije svrhe djelovanja: očuvanje od vanjskog neprijatelja, ali i od unutrašnjih ustanaka u monarhiji koja je obuhvaćala brojne pokrajine i narode, koje nije povezivalo ništa zajedničkoga, osim istoga vladara. Osobito je Ugarska zadavala teške glavobolje austrijskim carevima, jer je bila najmoćnija i voljela se smatrati neovisnom i donositi samostalne odluke. Jedan je austrijski časnik zapisao 1790.: "Nedostatak jedinstva, konfliktne kompetencije i velike udaljenosti čine austrijski vojni sustav daleko kompleksnijim od pruskoga." Potom Rothenberg sustavno slika uspone i padove carske vojske, najpoznatije vojskovođe (osobito Raimonda Montecuccolija i princa Eugena Savojskog), probleme koje su pratili vojsku i ratovanja, pogotovo uvijek prisutni nedostatak novca i kočenja od strane velikoga birokratskoga aparata. Nakon slavni turskih ratove dvojice spomenutih vojskovođa slijedio je poraz u austro-turškom ratu 1737.-39. Zbrku koju je ostavio iza sebe car Karlo VI. nastojali su riješiti carica Marija Terezija i njezin sin Josip II., koji je 1765. preuzeo vrhovno zapovjedništvo nad vojskom. I dugo desetljeća nakon njih vojska je počivala na ustroju koji su uspostavili majka i sin. G. 1756. u Sedmogodišnjem ratu Austrijanci su porazili Pruse, a od 1765. skupa s Rusijom uspješno ratovali protiv Turaka. Osobito su značajni bili protufrancuski (protunapoleonski) ratovi 1792.-1814. Nakon početnih uspjeha austrijska je vojska ipak morala kapitulirati pred Napoleonom. Novi značajni ratovi bili su unutrašnji: vojska je uspješno sačuvala vlast dinastije u godini revolucije 1848. Osobite zasluge za to pripadaju generalima Radetzkom, Windisch-Grätzu i Josipu Jelačiću. Car Franjo Josip nije bio vičan ratu pa je za svoje vladavine načinio dvije grube pogreške: najprije je nakon Krimskog rata (1853.-56.) ostao izoliran od pobjednika nad Turcima, jer je pogrešno procijenio da njegova vojska ne bi trebala ulaziti u taj rat, a potom je (1859.) izgubio rat na Sardiniji od francuske i sardinijske vojske. Austrijska je vojska izgubila i rat protiv Prusije u Sedmotjednom ratu g. 1866. u poznatom porazu generala Benedeka od gen. Moltkea kod Königsgrätza. Austrija je prilično nespremno stupila i u Prvi svjetski rat: u državi su dominirali trajno nesređeni unutrašnji problemi, opet je nedostajalo novca za vojsku, a i inače je vojska bila inferiorna u odnosu na vojske drugih velesila. Na stranicama koje slijede Rothenberg detaljno opisuje tijek rata.

Prema ustaljenom običaju uredništva *Godišnjaka* nakon glavnoga rada u časopisu slijedi nekoliko komentara na sami rad. Tako o Rothenbergovu radu pi-

šu Michael Hochedlinger "Rana moderna Pepeljuga" (The Early Modern Cinderella, 207.-213.), Paul W. Schroeder "Sreća habsburške kuće: vojni poraz i političko preživljavanje" (The Luck of the House of Habsburg: Military Defeat and Political Survival, 215.-224.) i Lawrence Sondhaus "Strateška kultura habsburške vojske" (The Strategic Culture of the Habsburg Army, 225.-234.).

Posljednji rad u *Godišnjaku* 2001. je onaj Petera Thaler "Nacija, pokrajine i republika: suvremeni radovi o poratnim austrijskim identitetima" (The Nation, the Provinces, and the Republic: Recent Writings on Postwar Austrian Identities, 235.-262.). Članak obrađuje najnoviju austrijsku povijest, točnije razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata. Austrija je neposredno nakon rata bila razrušena zemlja, izgubila je svoju samostalnost i nalazila se pod okupacijom četiriju stranih sila. U toj situaciji, uviđajući svu bezizlaznost situacije, počinju surađivati dvije glavne austrijske političke stranke - inače ljuti protivnici - u zajedničkom projektu izgradnje zemlje. Osnovno je političko obilježje poratne Austrije bila njezina neutralnost, neovisnost o novostvorenim blokovima. Svakako je u prvo vrijeme ta politika vođena u svrhu ponovnog zadobivanja punog suvereniteta, ali je vremenom postala prepoznatljiva u svijetu i omogućila joj ulogu posrednika i pomiritelja u konfliktnim situacijama blokovski podijeljenog svijeta. Ta je neutralnost postala austrijski identitet! Danas pak, nakon propasti komunističkog Istoka i nestanka blokova, i u Austriji se događaju novi procesi. Pogotovo je znakovita dosada nezamisliva pobjeda dešnih nacionalističkih stranaka, kao i s druge strane austrijsko priključenje Europskoj uniji i pregovori oko ulaska u NATO-pakt. Tako je malo ostalo od prepoznatljive austrijske neutralnosti

Na kraju godišnjaka slijedi pregled knjiga (Book Reviews, 263.-326.). I knjige koje se na taj način predstavljaju javnosti isključivo su one kojima je tematika ista kao i časopisu u kojem su predstavljene: austrijska povijest, uključujući zemlje koje su živjele u monarhiji tijekom vladavine Habsburga. Knjige su pisane gotovo isključivo engleskim i njemačkim jezikom, a tek u maloj mjeri talijanskim, češkim, poljskim i francuskim. Svi prikazi pisani su engleskim jezikom.

ROBERT JOLIĆ

Vladimir STIPETIĆ, *Povijest hrvatske ekonomske misli (1298.-1847.)*, Golden marketing, Zagreb 2001., 698 str.

U izdanju Golden marketinga izašla je 2001. god. knjiga akademika Vladimira Stipetića "Povijest hrvatske ekonomske misli (1298.-1847.)". Autor je pokušao ovom golemom monografijom prikazati sve ekonomske pisce koji potječu s hrvatskog teritorija ili su obrađivali hrvatske gospodarske probleme. Pri tome je nastojao utvrditi utjecaj ekonomskih mislilaca na privredni razvoj ovog područja kao i njihovo značenje u svjetskoj ekonomskoj misli. Svakog od njih stavlja je u njegov društveni, politički i kulturni kontekst na području Hrvatske i svijeta nastojeći utvrditi kako su društveno-političke i kulturne mijene utjecale na njihov razvoj.